

Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə sahəsində həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri və istintaq hərəkətləri zamanı qarşıya çıxan problemlər

Hazırda bəşəriyyəti düşündürən, cəmiyyətin ciddi bəlasına çevrilən, insan cəmiyyətinin mənəvi və əxlaqi dəyərlərinə böyük zərbə vuran narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlıq ən ağırlı problemlərdən biridir. Həmin problemin vurduğu ziyanın həcmi praktiki olaraq çox böyükdür və həm narkotik istifadəçisinin şəxsiyyətinin deqradasiyasına, həm də müxtəlif cinayətlər törədilməsinə, cəmiyyətin maddi-texniki və intellektual potensialının aşağı düşməsinə, genfondun pisləşməsinə və bir çox mənfi hallara gətirib çıxarır. Eyni zamanda, cinayətkarlığın artmasına səbəb olan narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi terrorizmin maliyyə mənbəyi olmaqla beynəlxalq təhlükəsizliyə ən ciddi təhdidlərdən biridir. Bu baxımdan, dünya dövlətləri narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə üsullarını daha da təkmilləşdirir, habelə beynəlxalq səviyyədə müvafiq nəzarət sisteminin tətbiqi sahəsində səylərini artırırlar.

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizə sahəsini tənzimləyən hüquqi baza yaradılmış, onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Azərbaycan Respublikası narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizəni tənzimləyən beynəlxalq hüquq normalarını tam, hərtərəfli və sistemli şəkildə əks etdirən Birləşmiş Millətlər təşkilatının Konvensiyalarına, o cümlədən 1972-ci il protokolu ilə edilmiş düzəlişlərlə «Narkotik vasitələrə dair 1961-ci il Vahid Konvensiyasına», «Psixotrop maddələr haqqında» 1971-ci il Konvensiyasına» və «Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında 1988-ci il Konvensiyasına qoşulmaqla bu cinayətlərə qarşı mübarizədə öz üzərinə mühüm vəzifələr götürmüşdür. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 22 iyul tarixli 1334 nömrəli Sərəncamı ilə «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi və

narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019-2024-cü illər üçün Dövlət Proqramı» təsdiq edilmişdir. Qeyd olunan Dövlət Proqramının məqsədi respublikada narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, antinarkotik təbliğatı, ictimai maarifləndirmə işinin əhatəsinin genişləndirilməsi, müasir texnologiyalarının imkanlarından istifadə olunması, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və digər genişmiqyaslı məsələlərdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 26-cı fəslə (234-240-cı maddələri) narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlərə həsr olunub.

«Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 04 mart 2011-ci il tarixli 2 №-li qərarının 28-ci bəndində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 246.2.1-ci maddəsinə əsasən məhkəmənin qərarı olmadan şəxsi axtarış şübhəli şəxs tutulduqda və polis və ya digər hüquq mühafizə orqanına gətirildikdə aparıla bilər. Həmin Məcəllənin 153-cü maddəsinə görə isə tutulmuş şəxs təxirə salınmadan polis və digər təhqiqat orqanlarının müvəqqəti saxlanma yerlərinə gətirilməli və onun tutulması müvafiq protokolla rəsmiləşdirilməlidir. Qanunun bu normalarının düzgün tətbiqi məsələsini nizama salmaq məqsədi ilə məhkəmələrə izah edilmişdir ki, şəxsi axtarışın şübhəli şəxs qismində tutulma protokolu tərtib olunmazdan əvvəl (şəxsi axtarış barədə məhkəmə qərarı olmadan) aparılması halı müəyyən edildikdə, məhkəmə buna münasibətini bildirməli və bu yolla əldə olunmuş sübutların mümkünlüyü məsələsini Azərbaycan Respublikası CPM-nin 125.1, 125.2.1 və 125.2.7-ci maddələrinə uyğun olaraq həll etməlidir.

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onun prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı dövlət səviyyəsində həmişə mübarizə aparılmış və bu gün də həmin mübarizə davam etdirilir. Qeyd olunmalıdır ki, 2021-ci il ərzində rayon ərazisində narkotik vasitələrin saxlanması və alqı-satqısı ilə bağlı 221 fakt qeydə alınmış, onlardan 100-ü alqı-satqısı, 121-i isə saxlama ilə bağlı olmuş, bütövlükdə 148 nəfər şəxs barəsində 140 cinayət işi baxılması üçün müvafiq məhkəmələrə göndərilmişdir.

Hazırkı istintaq və məhkəmə təcrübəsinə görə bir qayda olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyekti tərəfindən qəbul olunmuş qərar əsasında narkotik vasitələrin və ya onun prekursorlarının qanunsuz əldə olunması, saxlanması yaxud satışı ilə məşğul olan və şübhəli bilinən şəxs tutulduqdan sonra onun üzərində şəxsi axtarış keçirilir və müvafiq sənədləşdirmə aparılır. Bundan sonra məhkəmə-bioloji ekspertizası təyin olunur, rəy alınır və həmin şəxs təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunaraq dindirilir, şahidlərin ifadələri alınır, təqsirləndirilən şəxs barəsində qətimkan tədbiri seçilir.

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onun prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayət işlərinin təhlili göstərir ki, hazırda bu növ cinayətlərə dair işlər üzrə cinayət təqibi əksər halda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti tərəfindən konkret şəxs barəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair qəbul olunmuş qərarla başlanır.

Həmin qərarla «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsinə istinad edilsə də, həmin Qanunda nəzərdə tutulmayan, yəni konkret olaraq, qərarla şəxsin ətrafında tədbir keçirilməsi, ünvanına baxış keçirilməsi və zərurət yarandığı halda polis orqanına gətirilməsi kimi ifadələrdən istifadə olunur.

Qeyd olunan məsələnin üzərində xüsusilə dayanmaq istərdim. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində 18 adda əməliyyat-axtarış tədbirləri sadalanmışdır.

Lakin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qəbul olunan qərarlar »Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsinin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan tələblərə uyğun gəlmir. Belə ki, həmin qərarlarda konkret şəxsin adı qeyd edilməklə, onun ətrafında məhz qanunla nəzərdə tutulan hansı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi göstərilir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin 4-cü hissəsinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş əsaslar olduğu hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri hakimin qərarı olmadan: 1) şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün telefon danışqlarına qulaq asa, poçt, teleqraf və digər göndərişlərini yoxlaya, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanı çıxara, habelə insanları güdə; 2) cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, cəzaçəkmə müəssisələrindən və ya həbsdən qaçmış və ya gizlənən şəxslərin yaxalanması, yandırma, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirə bilərlər. Beləliklə, yalnız bilavasitə qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda, yəni narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş şəxslə bağlı məhkəmənin qərarı olmadan yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirilə bilər və 48 saat müddətində həmin qərar əsaslılığının yoxlanılması üçün ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və məhkəməyə təqdim olunmalıdır.

Qeyd olunanlara baxmayaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyekti tərəfindən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin 4-cü hissəsinin və 12-ci maddəsinin tələbləri pozularaq, qərar qəbul edilir (qərarla Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulan konkret olaraq məhz hansı əməliyyat-axtarış tədbiri, kimin barəsində və 12-ci maddənin 3-6-cı bəndlərində nəzərdə tutulan nəticələr göstərilir.).

Eyni zamanda, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyekti tərəfindən qəbul olunan qərar DİN-nin BƏSİİ-nə kartoçkalarla birlikdə göndərilir.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 445.1-ci maddəsinə görə telefon danışıqlarına qulaq asma; poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması; texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən məlumatın çıxarılması; binaya, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğu və ya torpaq sahələrinə daxil olma və onlara baxış keçirilməsi; texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səs yazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinin müşahidə edilməsi; insanların güdülməsi məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir.

Həmin Məcəllənin 445.2-ci maddəsinə əsasən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsinin dördüncü hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda bu Məcəllənin 445.1-ci maddəsində göstərilən əməliyyat-axtarış tədbirləri məhkəmənin qərarı olmadan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsinin əsaslandırılmış qərarı ilə həyata keçirilə bilər. Bu halda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsi müvafiq tədbir aparıldıqdan sonra 48 saat müddətində əməliyyat-axtarış tədbirinin aparılması barədə əsaslandırılmış qərarı məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora təqdim etməlidir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası CPM-nin 137 və 445.2-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair» 12 fevral 2015-ci il tarixli qərarında qeyd olunmuşdur ki, əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi barədə qərar məhkəmə nəzarəti qaydasında yoxlanılmalı və bu qərar nəticəsində əldə olunan materiallar «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanuna uyğun olaraq əldə olunduqda və Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun təqdim olunduqda, habelə məhkəmə nəzarəti qaydasında ətraflı yoxlanıldıqda, CPM-nin 137-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər.

Lakin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyekti tərəfindən yuxarıda qeyd olunduğu kimi qəbul olunan qərarlar Azərbaycan Respublikası CPM-nin 445.2-ci maddəsinə uyğun tərtib olunmadığından, qanunla nəzərdə tutulan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməməsinə görə əməliyyat-axtarış tədbirinin qanuniliyi yoxlanılmadan, məktubla məhkəməyə daxil olmuş müraciətlər və təqdimatlar geri qaytarılır.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 48.2 və 148.2.3-cü maddələrinə görə şəxsin cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandıqda təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror onun tutulmasını aşağıdakı hallarda tətbiq edə bilər:

148.2.1- şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda; 148.2.2 - zərər çəkmiş, yaxud hadisəni görən digər şəxslər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin həmin şəxs tərəfindən törədilməsini birbaşa göstərdikdə; 148.2.3 - şəxsin bədənində, üstündə, paltarında və ya istifadə etdiyi digər əşyalarda, yaşayış yerində, nəqliyyat vasitələrində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsini göstərən aşkar izlər müəyyən olunduqda.

Həmin Məcəllənin 148.3-cü maddəsinə görə şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduqda, o, təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən aşağıdakı hallarda tutula bilər:

148.3.1 – hadisə yerindən qaçıb gizlənməyə, yaxud cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərdikdə;

148.3.2 – daimi yaşayış yeri olmadıqda və ya başqa ərazidə yaşadığıda;

148.3.3 – şəxsiyyəti müəyyən olunmadıqda.

Beləliklə, CPM-nin 148.2.3-cü maddəsinin tələblərinə zidd olaraq, tutma zamanı şəxsin üzərində narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının olub-olmaması araşdırılmadan, bununla bağlı ekspertiza rəyi olmadan, şəxs narkotik vasitələrlə bağlı tutulmaya məruz qalır. Göründüyü kimi, təhqiqat orqanı tərəfindən Azərbaycan Respublikası CPM-nin 147 və 148-ci maddələrinin tələbləri pozularaq, şəxs barəsində tutma protokolu tərtib olunur.

Tutma protokolu tərtib olunarkən müdafiəçinin iştirakı təmin olunur, lakin şəxsi axtarış və götürmə aparılarkən müdafiəçinin iştirakı təmin edilmir (Konstitusiyaya məhkəməsinin Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.10.1,92.10.3 və 244.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair» 28 mart 2019-cu il tarixli qərarına əsasən şübhəli şəxs müdafiəçi tələb etmədiyinə görə).

29.11.2016-cı il tarixli 439-VQD Qanunla Azərbaycan Respublikası CPM-nin 236.4, 245.3 və 246.3-cü maddələrinə dəyişikliklər olunaraq, müvafiq olaraq hadisə yerinə baxış..., axtarış və götürmə... şəxsi axtarış və götürmə zamanı azı 2(iki) hal şahidi iştirak etmədikdə videoçəkilişdən istifadənin məcburiliyi göstərilmişdir. Buna baxmayaraq, videoçəkilişdən istifadə zamanı da müəyyən problemlər yaranır. Əvvəla çəkilişin hansı şəxs tərəfindən və hansı qaydada aparılması çətinliklər yaradır (əksər hallarda polis idarəsinin kriminalisti və ya digər şəxs tərəfindən aparılır, bu səbədən çəkilişə nisbətə qərəzli olub-

olmaması sualı yaranır), həmçinin çəkilişin əvvəldən axıra kimi aparılmalı olduğu halda, şəxs müəyyən olduğu yerdə başlanması və orada da bitməsi müşahidə edilir. Halbuki sənədləşdirmə polis idarələrində sonradan başa çatdırılır. Bu da özü-özlüyündə qanunsuzdur.

İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin bu məsələyə dair geniş presedent təcrübəsi olduğundan, Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə istinad etməyi zəruri hesab edirəm.

Məsələn, Kurt Türkiyəyə qarşı məhkəmə işində Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, hər bir azadlıqdan məhrum etmə tək cəza milli hüququn əsas prosessual normalarına uyğun həyata keçirilməməli, həm də 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdi hakimiyyət orqanlarının zorakılığından qorumaq məqsədinə cavab verməlidir. Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə görə, hüquq-mühafizə orqanının əməkdaşı (faktiki gücün tətbiq edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq) aydın şəkildə bildirsə ki, şəxs bu və ya digər yeri tərk edə bilməz, yaxud onun ardınca hər hansı başqa bir yerə getməlidir, bu artıq şəxsin tutulması, həbsə alınması deməkdir. Beləliklə, bu anlayış şəxsin küçədə saxlanılaraq, ondan polis məntəqəsinə getməyin tələb edildiyi hallara da şamil olunur. Burada məcburiyyət amilinin olması önəmlidir. De Vilde, Qoms və Versip Belçikaya qarşı məhkəmə işində Avropa Məhkəməsi bildirdi ki, şəxsin könüllü gəlməsi heç bir əhəmiyyət daşımır. Bundan başqa, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin azadlıqdan məhrum edildiyindən xəbərsiz olması xüsusi əhəmiyyətə malik deyil; əgər şəxs konkret yeri sərbəst tərk edə bilmirsə, bu kifayətdir. Azadlıq ifrat dərəcədə məhdudlaşdırılırsa və bu tədbirə məruz qalan şəxs istər küçədə, istərsə də, hər hansı digər açıq məkanda müəyyən yeri tərk edə bilmirsə, yaxud hər hansı nəqliyyat vasitəsinin içərisində və ya binada (bunun kamera olması vacib deyil) qalmağa məcbur edilsə, 5-ci maddənin müddəaları tətbiq edilməlidir. Bununla belə, şəxs müəyyən yerdə olarkən müəyyən dərəcədə azadlığa malikdirsə, bu mütləq o demək deyil ki, 5-ci maddə tətbiq edilə bilməz (məsələn Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı, Qutsardi İtaliyaya qarşı, Mantsoni İtaliyaya qarşı, Kipr Türkiyəyə qarşı işlər). Avropa Konvensiyası tutulan şəxsin hüquqlarının, o cümlədən müdafiə hüququnun təmin edilməsini tələb edir və əks halı Konvensiyanın 6.3-cü maddəsinin pozuntusu kimi qiymətləndirir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Azərbaycan Respublikasının CPM-də və digər qanunvericilik aktlarında tutulmuş şəxsin hüquqlarının, o cümlədən müdafiə hüququnun təmin edilməsi xüsusi olaraq qeyd edilir.

Mayzit Rusiyaya qarşı işdə (20 yanvar 2005-ci il tarixli qərar) Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3 «c» yarım-bəndində təsbit olunmuş hüququn məqsədi müdafiə tərəfini adekvat təqdim etməkdən ibarətdir. Bulut Avstriyaya qarşı (22 fevral 1996-cı il tarixli iş üzrə qərar), həmçinin Popov Rusiyaya qarşı (13 sentyabr 2006-cı il tarixli iş üzrə qərar) işlərdə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, çəkişmə prinsipi baxımından bu müddəanın məqsədi təqsirləndirilən şəxsə qarşı tərəflə müqayisədə onu əlverişsiz vəziyyətə qoymayan şərtlərlə öz müdafiəsini qura bilməsi üçün ağılabatan imkan verməkdir. Puatrimol Fransaya qarşı işdə (23 noyabr 1993-cü il tarixli qərar) Avropa Məhkəməsi öz hüquqi mövqeyini belə ifadə etmişdir ki, hər bir təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçi ilə səmərəli müdafiə olunmaq hüququ ədalət mühakiməsinin əsas cəhətlərindən biridir. Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi, həmçinin cinayət prosesinin qanuniliyinin təminatçısı kimi çıxış edir. Avropa Məhkəməsi Piscalnikov Rusiyaya qarşı işdə (24 sentyabr 2009-cu il tarixli qərar) nəzərə çatdırmışdır ki, tələb olunan hüquqdan imtina tək cəza könüllü deyil, eyni zamanda bilikli və şüurlu olmalıdır. Ədalətli məhkəmə araşdırılmasının anlayışını təşkil edən fundamental hüquqlardan biri olaraq və Konvensiyanın 6-cı maddəsinin təminatlarının səmərəliliyini təmin edən müdafiəçiyə malik olmaq hüququ bilikli və şüurlu imtina standartlarının xüsusi mühafizəsini tələb edən hüquqların vacib nümunəsidir. «Dayanan» Türkiyəyə qarşı iş üzrə Avropa Məhkəməsinin 13.10.2009-cu il tarixli qərarında göstərilir ki, məhkəmənin qəbul etdiyi və özünün presedent hüququnun əsaslandığı hamılıqla qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq normalarının vurğuladığı kimi, təqsirləndirilən şəxs məruz qaldığı dindirmələrdən asılı olmadan, tutulduğu andan vəkilin yardımından istifadə edə bilməlidir. Həqiqətən prosesin ədalətliliyi tələb edir ki, təqsirləndirilən şəxs məsləhətə xas olan bütün geniş imkanlardan istifadə edə bilsin. Bununla bağlı

işin müzakirəsi, müdafiənin təşkili, təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə olan sübutların toplanması, dindirmələrin hazırlanması, narahatlıq içində olan təqsirləndirilən şəxsə dəstək olması və həbsin şərtlərinə nəzarət olunması vəkilin sərbəst keçirməli olduğu müdafiənin fundamental elementlərini təşkil edir.

Yuxarıda istinad olunan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsinə əsasən şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz.

Deveyer Belçikaya qarşı işdə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, ittiham-fərdin cinayət hüquq pozuntusu törətdiyinə dəlalət edən və ya şübhəli şəxs qismində onun vəziyyətinə mühüm təsir göstərən ehtimalların olduğu barədə səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən ona rəsmi məlumatın verilməsidir.

Benhem Birləşmiş Krallığa qarşı işdə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, azadlıqdan məhrum edilmə riski mövcud olduqda ədalət mühakiməsinin maraqları prinsip etibarını ilə müdafiəçi ilə təmsil olunmaq hüququnu nəzərdə tutur.

Vanyan Rusiyaya qarşı işdə (15 dekabr 2005-ci il tarixli qərar) Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, narkotiklərlə bağlı qanunsuz keçirilmiş milis əməliyyatı nəticəsində əldə edilmiş sübutlar nəticəsində şəxs haqqında cinayət işinin qaldırılması ədalət mühakiməsinin ədalətliyinə zərbə vurmuşdur. Həmin işdə Avropa Məhkəməsi qanunsuz yolla əldə edilmiş sübutların şəxsə qarşı cinayət işi qaldırılması və onun təqsirliliyinin sübut olunmasında istifadəsini Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin (ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ) pozuntusu kimi qiymətləndirmişdir.

Bu qəbildən olan cinayət işlərinə baxılmasının nəticələri onu göstərir ki, şəxsin narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə məşğul olması barədə əməliyyat məlumatının daxil olması adı ilə şəxs barəsində polis əməkdaşı tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair qərar qəbul edilir, həmin qərar rayon polis şöbəsinin rəisi tərəfindən təsdiq edilir, sonra rayon polis şöbəsinin müvafiq qərarı ilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün polis əməkdaşlarından ibarət əməliyyat qrupu yaradılır. Bu işlərdə eyni orqan, yəni polis şöbəsinin əməkdaşları tərəfindən müvafiq qərarla əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilir, həmçinin sonra işin təhqiqatı və istintaqı aparılır. Eyni hüquq-mühafizə orqanının, yəni polisin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı öz fəaliyyətini sanksiyalaşdırması, bu fəaliyyəti həyata keçirməsi, sonradan həmin işin təhqiqatını və ibtidai istintaqını

(ibtidai araşdırma) aparması və qanunvericilikdə bununla bağlı hər hansı digər nəzarət mexanizminin olmaması təbii ki, bu işlərdə müəyyən qanunsuzluqların baş verməsinə şübhələr yarada bilər. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin həyata keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri barədə əsaslandırılmış qərarı 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora təqdim etməsi (10-cu maddənin V hissəsi), əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarətinin Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilməsi (maddə 19-1) və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarətinin olması (maddə 20) göstərilə də, Azərbaycan Respublikası CPM-də bu fəaliyyətə məhkəmə nəzarətinin hansı prosessual qaydalar çərçivəsində hansı əsaslarla həyata keçirilməsi, bu zaman kimin müraciətinə, hansı müddətdə baxılması, hansı şəxslərin həmin prosesdə iştirak etməli olması, işə hansı ardıcılıqla baxılması və hansı qərarın qəbul edilməsi barədə hər hansı qanun norması yoxdur. Eynilə hətta əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə bağlı əsaslandırılmış qərarı 48 saat ərzində məhkəməyə daxil olsa belə, qanunda (o cümlədən Azərbaycan Respublikası CPM-də) bu qərara məhkəmə tərəfindən necə baxılması, ona hansı əsaslarla və hansı formada hüquqi qiymət verilməsi nəzərdə tutulmamışdır.

Cinayət təqibi orqanı bu hərəkətlərin məhkəmə nəzarəti qaydasında yoxlanılmasına tərəfdardır, çünki bu qərarın məhkəmə nəzarəti qaydasında yoxlanılmaqla, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin qərarı əsasında həyata keçirilmiş istintaq hərəkətinin və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin qanuniliyi təsdiqlənir və tutulma, şəxsi axtarış və onun əsasında şəxsdən götürülmüş narkotik vasitə, psixotrop maddə və onun prekursorları maddi sübut kimi tanınaraq işə əlavə olunması qanuni və ya əksinə etibarsız hesab edilir. Əfsuslar olsun ki, Konstitusiya Məhkəməsinin Qərarının qəbul olunmasından uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, məhkəmələr tərəfindən bu qəbildən olan işlərə məhkəmə nəzarəti qaydasında baxılmır.

Digər tərəfdən, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda (20-ci maddənin IV hissəsi) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatların prokuror nəzarətinin predmetinə daxil olmaması, yəni prokurorun onları yoxlayıb, müvafiq hüquqi qiymət verə bilməməsi qeyd edilmişdir. Qeyd olunanlar məhkəməyə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə və prokuror nəzarətinin effektiv olması barədə nəticəyə gəlməyə heç bir əsas yaratmır. Əksinə, qanunun özü bu nəzarətin effektivliyinə şübhə al-

tına almağa əsas verir. Belə hallarda polis tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə sanksiyanın verilməsi və onun həyata keçirilməsi, qanuni təminatlarla əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində effektiv məhkəmə və prokuror nəzarətinin olmaması şəxsi hüquq-mühafizə orqanı qarşısında tam əlverişsiz vəziyyətə salır və nəticədə onun ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququ pozulur. Ümumiyyətlə, göstərilənlər işində eyni orqan tərəfindən bu fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi, bir tabeçilikdə olan polis əməkdaşlarının bir-birinin hərəkətinə nəzarət etməsi və bir-birinin əleyhinə qərarlar verməsini ehtimal etmək belə çətinlik yaradır. Belə ki, əməliyyatı həyata keçirən şəxslər, işin təhqiqatını aparan təhqiqatçı və ibtidai istintaqını aparan müstəntiq polis işçiləri olmaqla, birbaşa bu əməliyyatı sanksiyalaşdıran rayon polis şöbəsinin rəisinə tabe olan şəxslərdir və onların tabe olduğu şəxsə qarşı gedərək, sanksiyalaşdırdığı işlə bağlı hər hansı fərqli qərarlar qəbul etməsi az inandırıcıdır. Eyni zamanda belə vəziyyətə tutulma ilə bağlı Avropa Konvensiyasının və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tələbləri ilə milli qanunvericilikdə olan ziddiyyətlər, bu zaman artıq praktika halına çevrilmiş milli qanunvericiliyin normalarının tətbiqi və şəxsin Avropa Konvensiyasının tələbinə baxmayaraq, tutulduğu andan müdafiəçi ilə təmin olunmaması da birbaşa təsir göstərir və tutulan şəxs tam olaraq hüquq-mühafizə orqanına münasibətdə əlverişsiz vəziyyətə salınır. «Veselov və başqaları» Rusiyaya qarşı işdə Avropa Məhkəməsi bir sıra Avropa ölkələrinin qanunvericiliyini tədqiq edərək, həmin ölkələrdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini sanksiyalaşdıran orqanın və onu həyata keçirən orqanın başqa-başqa olduqlarını göstərmişdir. Mütləq əksər ölkələrdə bu fəaliyyət məhkəmə və prokurorun sanksiyalaşdırılması əsasında həyata keçirilir. Məsələn Türkiyə, Bolqarıstan, Estoniya, Yunanıstan, Lixtenşteyn, Polşa və Sloveniyada bu sanksiya məhkəmə tərəfindən, Çexiya, Fransa, Makedoniya, Portuqaliya, İspaniya və İtaliyada prokuror və xüsusi hallarda məhkəmə tərəfindən verilir. Veselovun işində, həmçinin Vanyan Rusiyaya qarşı və Xudobin Rusiyaya qarşı işlərdə Avropa Məhkəməsi eyni orqan tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirinin sanksiyalaşdırılaraq, həyata keçirilməsini və qanunun buna imkan verməsini, şəxsə qarşı polis özbaşınalığına və nəticədə şəxsin ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun pozulmasına yol açmasını bildirmişdir. Avropa Məhkəməsinin qənaətinə görə qanun əlçatan olmalı, nəticələrini öncədən görmək mümkün olmalı, kifayət qədər aydın şəkildə ifadə edilməli, eləcə də onun qüvvəsinin şamil olunduğu şəxslərlə rəftarda özbaşınalığa qarşı digər təminatlar orada yer almalıdır (Amyur Fransaya qarşı iş və s.).

Minelli İsveçrəyə qarşı işdə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, təqsirsizlik prezumpsiyası ibtidai istintaqın necə nəticələnməsindən asılı olmayaraq, cinayət prosesinin bütün mərhələlərinə aiddir; o, təkcə ittihamın mahiyyətinin araşdırılması ilə məhdudlaşmır.

Sübutların mötəbərliyinin müəyyən olunması və qiymətləndirilməsi baxımından İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi özünün bir çox qərarlarında uzun müddət formalaşmış yanaşma standartını müəyyən etmişdir. Məmmədov Azərbaycanca qarşı 11.01.2007-ci il tarixli, İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı 18.01.1978-ci il tarixli məhkəmə qərarlarında sübutları qiymətləndirərkən «əsaslı şübhə yerinin qalmaması» sübut etmə standartını tətbiq edir.

Təsədüfi deyildir ki, «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019-2024-cü illər üçün Dövlət Proqramının 4.2.2-ci bəndində Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizə sahəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılmasına dair təkliflərin hazırlanması, 4.2.4-cü bəndində isə normativ hüquqi aktlarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar tərəfindən şəxsin üzərində hər hansı qanunsuz saxlanılan əşyanın aşkar edilib götürülməsinin prosedur qaydalarını dəqiq müəyyənləşdirəcək dəyişikliyin edilməsi, həmçinin Proqramın qeyd hissəsində Azərbaycan Respublikasının Ali məhkəməsinə və Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğuna bu sahədə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi işində iştirak etməsi tövsiyə olunmuşdur.

Beləliklə, 2011-ci ildən etibarən bu sahədə müəyyən çatışmazlıqlar olan istintaq və məhkəmə təcrübəsi bərqərar olmuşdur. Nəticədə bu kimi qanun pozuntuları məhkəmələr tərəfindən haqlı olaraq bəraət hökmlərinin çıxarılmasına səbəb olur. Bu baxımdan narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri və ibtidai araşdırma yeni kompleks yanaşma tələb edir və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, o cümlədən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanuna və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi zərurətini yaradır. Məsələnin cinayət təqibi orqanları üçün mühümlüyunü və aktuallığını nəzərə alaraq, mövzu ilə bağlı müzakirələrin keçirilməsi məqsədmüvafiqdir.

Sərdar İmanov,
Xətai rayon prokuroru
baş ədliyyə müşaviri.